

University of Groningen

Recensie: Zoeken naar een verdwenen landschap

Nieuwhof, Annet

Published in:

Van Wierden en Terpen. Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Nieuwhof, A. (2018). Recensie: Zoeken naar een verdwenen landschap. *Van Wierden en Terpen. Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek*, 23, 6-8.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Vereniging voor Terpenonderzoek

VAN WIERDEN EN TERPEN

Nieuwsbrief nummer 23 (december 2018)

Inhoudsopgave

Een pleidooi voor een structurele landschapshistorisch-aardkundige inspectie	p.1
Groninger Landschap koopt wierdegrond	p.5
Recensie: Zoeken naar een verdwenen landschap	p.6
Wierden en terpen als straatnamen in Groningen en Dokkum	p.9
Metaaldetectie en de Erfgoedwet	p.11
Iets over de afgraving van Swichum 1904	p.12
Een archeologische opgraving op 'Het Torp'	p.14
Presentatie van het honderdste (!) jaarverslag	p.16
Over de bescherming van Wierden en Terpen	p.17
Activiteitenverslag Vereniging voor Terpenonderzoek 2017	p.18
Financieel Jaarverslag 2017	p.20
Begroting 2018	p.22
Verenigingswinkel	p.23

Recensie: Zoeken naar een verdwenen landschap

Annet Nieuwhof

Op 11 februari 2018 werd de brochure *Zoeken naar een verdwenen landschap* gepresenteerd in het kerkje van Den Andel. Het is de neerslag van *Wad een Workshop*, een onderzoeksproject van de Groninger Erfgoedpartners onder leiding van Yvonne Nijlunsing. Daarin trokken wetenschappers en bewoners samen op om het Groninger kustlandschap *hands-on* te onderzoeken.

Tijdens twaalf onderzoekstochten, van het Lauwersmeer tot de Eemshaven, werd booronderzoek gedaan en werden schelp- en veenmonsters verzameld voor ^{14}C -datering. Die dateringen vielen onder de verantwoordelijkheid van Harm-Jan Streurman van het Centrum voor Isotopenonderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij is ook een kenner van het landschap van Noord-Groningen, en heeft in de loop der jaren een grote hoeveelheid gegevens en dateringen verzameld die in dit project goed van pas kwamen.

De basis van het project wordt gevormd door de bekende serie paleo-geografische kaarten van Peter Vos en Sieb de Vries (Deltares). Het project was bedoeld om de bijzondere geschiedenis van het landschap inzichtelijk te maken voor de bewoners, maar *en passant* werden ook de kaarten getoetst. De resultaten ondersteunen

bijvoorbeeld de datering van de Lauwerszee in het begin van de vroege middeleeuwen, waarover Egge Knol en Peter Vos pas nog een artikel schreven in het door de Vereniging voor Terpenonderzoek uitgebrachte boek *Fragmenten uit de rijke wereld van de archeologie*.

De nieuwe gegevens uit het project hebben echter ook geleid tot aanpassingen van de kaarten; die aanpassingen zijn deels ook overgenomen door Vos en De Vries in de nieuwe generatie paleo-geografische kaarten van Deltares. De opvallendste van die aanpassingen is wel het middeleeuwse 'eiland van Emo', een eiland of schiereiland ten noorden van Den Andel en Warffum, waarover door Harm-Jan Streurman en Hans van der Plicht ook een artikel is gepubliceerd in het *Historisch Jaarboek Groningen 2014*. Het was waarschijnlijk een kweldereiland dat later uitgroeide tot een kwelderwal langs de Groninger kust, zoals op de nieuwe Deltareskaarten van 1250 en 1500 n.Chr. is aangegeven, en geen zandeiland zoals het is weergegeven in de brochure (zie afbeelding). Kwelderwallen zijn in de legenda bij de kaarten overigens omgedoopt tot 'Tijdens stormen door de zee opgegooide zandgronden', wat het relatief zandige karakter van kwelderwallen benadrukt, maar toch de lading niet helemaal dekt.

Heel waardevol is ook de aandacht voor het totaal andere karakter van het landschap vóórdat het overspoeld werd en veranderde in een getijdengebied. Dan hebben we het over de situatie rond 6000 v.Chr. en over de 'Hunebedtijd', van 3800 tot 2500 jaar v.Chr. De kaart van 6000 v.Chr. in de brochure laat de toenmalige kustlijn wel te ver naar het noorden doorlopen, maar het mooie van die kaarten is dat inzichtelijk wordt gemaakt hoever naar het noorden indertijd bossen lagen, en waar, op de tweede kaart, hunebedden. Meervoud, want naast het bekende hunebed en steenkistgraf onder de wierde van Heveskesklooster blijken er aanwijzingen te zijn voor nog een hunebed, op het Hoog van Winsum. De zoektocht daarnaar wordt nog voortgezet, ook al is het project nu formeel afgesloten.

Die nieuwe inzichten en aanpassingen van de kaarten maken het project en de brochure ook uit wetenschappelijk oogpunt geslaagd.

Naast deze lof zijn er echter ook kanttekeningen te plaatsen, met name bij de tekst. Het is jammer dat die niet even is voorgelegd aan een archeoloog met kennis van de moderne terpen/wierdenarcheologie, dat had veel onjuistheden en nieuwe misverstanden kunnen voorkomen. De nieuwe inzichten van pakweg de laatste 25 jaar zijn in de tekst eigenlijk volkomen genegeerd. Zo wordt er zonder meer vanuit gegaan dat er een lange fase van vlaknederzettingen voorafging aan wierdebewoning, iets waar we tegenwoordig niet meer in geloven. Echte vlaknederzettingen zijn een zeldzaamheid. Een ander belangrijk inzicht van de moderne terparcheologie en -geologie is dat de toenemende erosie en zee-impact, waardoor bv. de Lauwerszee en de Dollard zijn ontstaan, zijn te wijten aan een combinatie van factoren, waarvan niet zozeer *veenwinning* als wel *veenontginning*, dus het maken van landbouwgrond door te ploegen en door sloten te graven, de belangrijkste is. Het gebruik van turf als brandstof kwam incidenteel vast wel voor maar mest was de gebruikelijke brandstof in het boomloze kustgebied. Voor veenontginning, al in de ijzertijd, komen steeds meer aanwijzingen, onder meer uit het onderzoek daarnaar door Marco Bakker (Groninger Instituut voor Archeologie).

Dit is niet de plaats om de tekst alsnog te corrigeren, daarvoor is het jammer genoeg te laat, maar enkele in het oog springende onjuistheden wil ik toch nog even noemen. Kippen werden in Nederland geïntroduceerd door de Romeinen, en kwamen dus tijdens de Hunebedtijd beslist nog niet voor! De eerste bewoners van het terpengebied, rond 600 v.Chr., waren al boeren, en het is dus niet zo dat de mens pas circa 350 v.Chr. landbouwer werd, zoals we kunnen lezen op p. 15. Het 'Romeins landschap' ligt lang niet overal in Groningen een meter onder NAP (p. 17); dat geldt zeker niet voor de gebieden iets verder naar het zuiden, zoals het Reitdiepgebied, waar na het begin van de bewoning veel minder sediment is afgezet dan in noordelijker delen.

En tot slot bij de 'Donkere eeuwen (300-600 na Chr.)': drainageproblemen ontstaan niet door geulen, integendeel. Stagnerend water, dat ook volgens mij in deze periode de oorzaak was van toenemende drassigheid waardoor de mensen vertrokken in de 3^e en 4^e eeuw, wordt juist veroorzaakt door afsluiting. De drainageproblemen in deze periode hebben eerder te maken met de steeds hogere kwelders in het noorden. Die zijn hoger dan de kwelders in het binnenland omdat ze later zijn ontstaan: dankzij de geleidelijk stijgende zeespiegel zijn jongere kwelders hoger dan oudere. Niet alleen overspoelend zeewater, maar ook water uit het binnenland kon daardoor steeds minder makkelijk wegstroom. Voor mij vormen de vele brakwaterkokers die aan het licht zijn gebracht een sterke aanwijzing dat drainageproblemen inderdaad een grote rol speelden in deze periode. En dat is dan toch weer een positieve en bruikbare uitkomst van dit project!

Een pdf van de brochure 'Zoeken naar een verdwenen landschap' is te downloaden op de website van Erfgoedpartners: <http://erfgoedpartners.nl/sites/verdwenen-landschap/>.

Een papieren exemplaar van de brochure is (zolang de voorraad strekt) ook via een link op die pagina te bestellen, of stuur een mail naar info@erfgoedpartners.nl. Prijs: € 7,50, inclusief verzending.

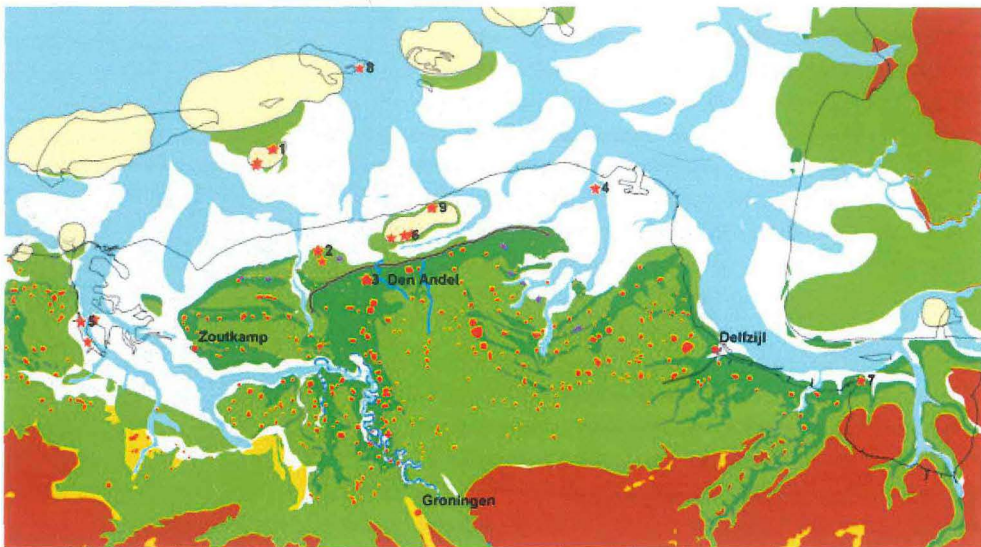
Literatuur

Knol, E. & P.C. Vos, 2018: Lauwerszee. In: A. Nieuwhof, E. Knol & J. Schokker (red.), *Fragmenten uit de rijke wereld van de archeologie* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 99), Groningen, 157-168.

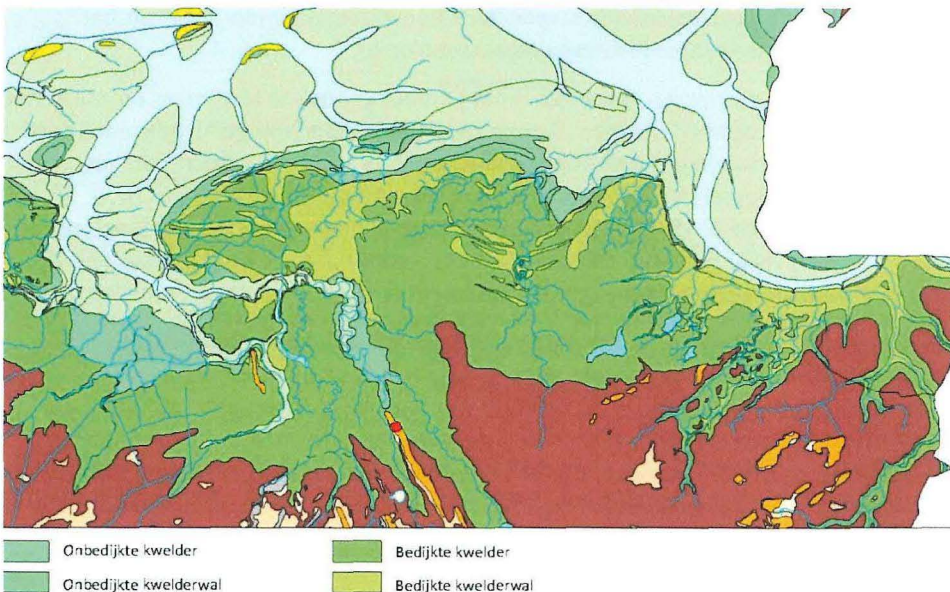
Nieuwhof, A., 2016: De lege vierde eeuw. In: A. Nieuwhof (red.), *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 98), Groningen, 83-98.

Streurman, H.J. & H. van der Plicht, 2014: Het insula ten noorden van Warffum. Een bijdrage van de koolstofisotopen. *Historisch jaarboek Groningen* 2014, 6-15.

Vos, P.C., 2015: *Origin of the Dutch landscape. Long-term landscape evolution of the Netherlands during the Holocene, described in visualized in national, regional and local palaeogeographical map series*. Groningen.

De kaart 'Tijd van de monniken en kloosters, 1000 tot 1300 jaar na Christus' uit de besproken brochure. Het 'eiland van Emo' ten noorden van Den Andel is weergegeven als een zandig Waddeneiland. Rode stippen: wierden; rode sterren met nummers: de boorlocaties van Wad en Workshop.

De nieuwste, aangepaste kaart van Peter Vos en Sieb de Vries van Deltares, met de situatie van ca. 1250 na Chr. Het 'eiland van Emo' is overgenomen, maar als een kweldereiland dat in een volgende fase uit zal uitgroeien tot een nieuwe kwelderwal langs de kust. Met dank aan Peter Vos, Deltares.